

העיר הישראלית – כנס שנקר במוזיאון תל אביב

השאלה של העיר הישראלית, המוכרזת בכנס הזה, מסתירה שאלה אחרת, מעניינת יותר, דחופה יותר, פאטאלית יותר. השאלה של ישראל כעיר, כמגלופוליס, כעיר-מדינה. המשחק הסמנטי הזה לא כל כך מופרך. זה קורה בשטח. אנחנו עדים לזיחול אורבני שמאחה את כל רצועת החוף, מנהריה ועד עזה, לרצף פרברי שיתפשט גם מזרחה ויגיע לבאר שבע, לירושלים או לג'נין. לא יעזרו חומות, גדרות, עוקפים ועוטפים. עיר של 10, 15, 20 מיליון אזרחים מתפתחת בין הירדן והים. המע"ר שלה, איילון סיטי, כבר מבוסס. אנחנו מזדרזים לבקר את ההתפשטות המתמדת של המרחב הישראלי הכנוי ולקונן על שיאי הצפיפות שלנו, אבל אולי לא מדובר בתרחיש בלהות נוסח התיאורים של קולהאס על צמיחה פראית, על אורבניזציה ללא אורבניזם, בערי העולם השלישי.

אולי, בהקשר שלנו, מסתמן דווקא אופק אופטימי. אולי התפתחותה של עיר-המדינה הישראלית-פלשתינית תבתק סוף סוף את הקשר הגורדי של לאומיות וטריטוריאליזם, תשבש אפשרות עתידית של מדינות נבדלות עם גבולות גיאוגרפיים, ותצמיח מרחב אזרחי הטרוגני המרשה הבדלים אתניים, דתיים, או לאומיים, למשל בין השכונות הר חומה, צור באחר ורמת רחל. בעיית הצפיפות, על כל פנים, נתפתרת בהבל פה: כמדינה, ישראל אכן אחת הצפופות בעולם. כעיר, היא עדיין

דלילה, מרווחת וירוקה. (ציטוט של תלמידתי רינת ברקוביץ').

תיאור אפשרי של עיר-המדינה הזו נמצא בטקסט מ-1986, של המשורר העתידין דוד אבידן:

[מתוך: דוד אבידן, "ישראל נטו לגובה", מאזניים נ"ט: 7-8 (ינואר-מרץ 1986), עמ' 6-56.]

אני רואה מדינה, שכל תכנון הבנייה בה מכאן ולהבא הוא לגובה, מדינה של גורדי שחקים בכל מקום, אפילו במושבים ובקיבוצים, מדינה שיהיה בה - כיחידה אחת - אותו מצבור מרץ אורבאני-מעצמתי שיש לניו-יורק, למשל. [...]

במלים אחרות: אני רואה את ישראל כמכלול נהפכת מכפר לעיר, מצטמצמת קצת לרוחב ומזנקת למעלה, משקיעה אנרגיה בעצמה ולא בסביבה מוחזקת בכוח. ישראל המכינה את עצמה לשנת 2000 ושתוכל למלא תפקיד מרכזי בליכוד האזור כולו, על משאביו העשירים - פעם, בעתיד הלא רחוק מדי - לגוש אחד דוגמת אירופה המערבית. [...]

הצעד הראשון הוא הגמילה מהתסביך הטריטוריאלי, גמילה שתחולל שינויים גם בקרב הערבים. אמנם נאמר שאדם עפר ואל עפר ישוב, אבל חז"ל קבעו מצדם, שישראל - ברדתו יירד עד עפר ובעלותו יעלה עד הכוכבים.

--אבידן

אבל כיצד הגענו למצב הזה של מדינת כפר, של תפזורת פרברית, של ערים מתמוססות? האם מדובר בתהליכי צמיחה

ופיתוח ספונטניים, או במדיניות תכנון מכוונת המכתיבה את אופיו של המרחב הישראלי.

אנסה לטעון בזמן העומד לרשותי שהכל נובע מהסנטימנט האנטי-אורבני (ואנטי-בורגני) הטבוע בתנועה הציונית כמעט מראשיתה. (הכמעט הזה משמעותי...). מכך שהציונות ניסחה את עצמה כמהפכה פרובינציאלית. בניגוד לשמה, הנשען על ציון, עיר המקור השמיימית, ציונות היא ממש ההיפך: הכפר הארצי, הנוף הארכדי, האוטופיה החקלאית, השילוב של פנטזיה תנכית, של מודרניזם גנני (עיר גנים), ושל התמקמות פארא-צבאית.

במונחי אדריכלות ותכנון ציונות היא ניסיון עקבי להסיט את המשקל ההתיישבותי והפוליטי מן העיר אל הכפר ומן המרכז אל הספר. כעקרון, אפשר לומר שהתנועה הציונית, בחמישים שנותיה הראשונות, המציאה ופיתחה דגמים חלוציים של התיישבות חקלאית בעלי לוגיסיטיקה משוכללת של ייצור, ארגון ושיווק - אך לא דמינה, לא תכננה ולא בנתה בפועל עיר (לבד מעפולה!). גרוע מזה: העיר, במיוחד העיר הגדולה, הוצגה בתעמולה הרשמית כאנאתימה של "הישוב", כגידול פרזיטי המשבש את מדיניות גאולת הקרקעות וחותר תחת יסודותיה הערכיים של החברה העברית החדשה.

הנה למשל האפוקליפסה של בן גוריון, 1935:

יש לקח איום אחד בהיסטוריה העולמית. כל מי שלמד תולדות רומא זוכר את הפרק הדרמאטי שנקרא בשם המלחמה הפונית. בלשוננו ראוי להגיד המלחמה הכנענית. היה מצביא גדול, מגזע קרוב לעברים הקדמונים, היה לו שם

עברי ותואר עברי: חניבעל, השופט מקרת-חדשת (קרתגה).
[...] הבינוניות הרומאית ניצחה את הגאונות הכנענית. כי

קרתגה הייתה מדינת-עיר, ורומא הייתה מדינת-כפר, ובהיאבקות הנואשת שבין עם-עיר ובין עם-כפר ניצח עם-הכפר. וכל עושרה המסחרי של קרתגה וכל הגאון של גדול מצביאיה לא הועילו. גבורת חניבעל נשברה במלחמתם העקשנית של איכרי רומא. איכרים אלה לא נרתעו מהמפלוגות הקשות שנחלו זו אחר זו - כי היו מעורים בקרקע ומחוברים לאדמתם. והם התגברו על קרתגה ומחו אותה מעל פני האדמה בלי להשאיר לה שריד ופליט. ואנחנו באים שוב לבנות מדינת-עיר ונעשים גם פה לעם-עיר - ומסביבנו עם מעורה בקרקע, ולא רק פה בארץ אלא בכל הארצות השכנות. יש בידינו להקים מדינה עירונית גדולה בתל-אביב ובחיפה, עם מיליון תושבים ויותר - אולם סופה יהיה כסופה של קרתגה. תקראו על המצב הפנימי של קרתגה בימי חניבעל ותמצאו את דמות דיוקנה של תל-אביב: אותה תרבות תלושה, אותו חוסר השורש, אותה תלות בסביבה כפרית זרה, אויבת, אותה עצמיות מדומה - הנחכה גם לאותו סוף?

מתוך: דוד בן-גוריון, "גורמי הציונות ותפקידיה בשעה זו" (כ"ג באדר-ב' תרצ"ה - 1935), על ההתיישבות: קובץ דברים, 1915-1956, בעריכת מנחם דורמן (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד ויד יצחק טבנקין, 1986), עמ' 63-64.

אי אפשר לקרוא מסמך כזה מבלי להזכיר שהחזון הציוני המקורי, של הרצל ומקורביו הליברלים, היה שונה בתכלית מזה של הסוציאליסטים המזרח אירופאיים:

שימו לב, הרצל, מתוך מדינת היהודים, 1896

ואילו מי שרוצה להפוך את היהודים לאיכרים שרוי בטעות מעוררת תמיהה, כי האיכר הוא למעשה קטגוריה היסטורית, והדבר ניכר יותר מכל במלבושו המסורתי, שברוב הארצות הוא

בן מאות בשנים, וכן בכלי עבודתו, שלא נשתנו במאומה מימי אבות. [...]

האיכר הוא אפוא דמות שכליונה נחרץ. אם עדיין משמרים את האיכר באורח מלאכותי, אין עושים כן אלא בשל אינטרסים פוליטיים שהוא נועד לשרתם. לרצות לעשות איכרים חדשים לפי המתכונת הישנה, הרי זה ניסיון בלתי אפשרי ואווילי. שום אדם אינו עשיר או חזק דיו בשביל לסובב בכוח את גלגל התרבות אחורה. עצם שמירתם וקיומם של מצבי תרבות נושנים זו משימה עצומה, שספק אם יספיקו לה כל אמצעי הכוח, אפילו של מדינה המונהגת באורח אוטוקרטי.

היצפו אפוא מן היהודי, שהוא אדם אינטליגנטי, ליהפך לאיכר מן הנוסח הישן?

מתוך: בנימין-זאב הרצל, מדינת היהודים (תל-אביב: הוצאת ידיעות אחרונות ליום השלושים למדינת ישראל, 1978), עמ' 23-22.

שבועות ספורים בלבד לאחר הכרזת המדינה, במהלך המלחמה וכמהלך משלים שלה, הוזמן אריה שרון, מבכירי אדריכליה של תנועת העבודה, להקים את אגף התכנון הממשלתי.³ הזמנה זו הולידה את תוכנית-האב הארצית של מדינת ישראל - "תוכנית שרון" - ונתנה בידי ההנהגה הפוליטית מכשיר חסר תקדים בעוצמתו ליציקת תבנית נוף ממלכתית ולעיצוב המדינה העתידית על פי תורת היחסים והייחוסים של מפא"י. בישיבת הפתיחה של "הוועדה

הממשלתית לנפות ומרחבי תכנון" (6.12.1948) הציג שרון לא רק את עמדתו שלו כארכי-אדריכל שמזדמנת לו מדינה (או שמא ארץ) לתכנון, פשוטו כמשמעו - אלא בעיקר את תפיסתו המרחבית של פטרונו בן-גוריון,

הנני שמח להזדמנות להראות לכם מעבודתנו ולדבר אליכם על בעיותינו ועל הקשיים שבהם אנו נתקלים. במשך הרבה שנים הרגישו העוסקים בשטח התכנון את חוסר התכנון המרכזי והארצי - הגורם המעכב את פעולתנו והכובל את ידינו בדרכנו לבניין הארץ. [...]

אומרים לנו שארצות שונות ועשירות התקיימו והצליחו במשך שנים רבות בלי מוסדות תכנון מרכזיים. על טענה זו יש לענות ולהדגיש שאולי דווקא ארצות עשירות יכולות להרשות לעצמן נסיונות וחוסר תכנון. יחד עם זה יש גם להצביע על המחלות הקשות בערים הגדולות של ארצות אלו, שאין להן תרופה.

ברור לנו שאנו לא נוכל לעמוד במחלות אלה. אם יגדלו אצלנו יצורים כדוגמת הערים הגדולות על תנאיהן החמורים, לא יעמוד לרשותנו שטח לשם תיקון המצב.

בריאות העם השוכן ביצורים אלה תרד עד שלא יישארו כוחות ליוזמים ליצירה ולבנייה. אנו רואים שאחרי דור אחד או לכל היותר שני דורות של בניין הארץ, התוצאות של בנייה בלתי מכוונת מעיקות עלינו מאוד. אנו גרים בדירות שמתוך חלונותיהן אנו מביטים אל השכן או לכל היותר לרחוב חם וצר. אין לנו לפני הבית המראה אל השטח החופשי הירוק, שהיה עלול להרגיע את עצבינו.

הבעלות החדשה על הארץ מאפשרת אם כן לעשות סדר, לארגן - מחדש את המרחב, להבטיח באמצעות תכנון מרכזי את בריאותו הגופנית והנפשית של העם. "העולם הישן" (הכולל, לצורך הטיעון, לא רק את אירופה אלא גם את מדינות ההגירה של "העולם החדש" וגם את עיר הבאואוס תל אביב) כבר מנוון,

חולה, מצמיח מפלצות אורבאניות. כאן יש הזדמנות להתחלה חדשה, על לוח נקי לכאורה. כאן, בניגוד לשם, אין די מרחב, אין מרווח להתפתחויות בלתי מבוקרות, אין מקום לדגנרציה.

כשנה בלבד לאחר שהחל עיבודה הוצגה גרסה ראשונה של "תוכנית שרון". יעדיה כוונו לאוכלוסיה מקומית של שני מיליון ו-650 אלף תושבים (יעד שהושג ב-1966), שתפוזר בכל חלקי הארץ וכך תתקן את "האנומאליה" או את "הדפוס הקולוניאליסטי", כפי שכינו המתכננים את התפתחות הישוב היהודי בארץ בתקופת המנדט הבריטי (עם קום המדינה, שני-שלישים מהישוב היהודי התרכזו בשלוש הערים הגדולות, תל-אביב, ירושלים וחיפה. 82% התגוררו במישור החוף. "תוכנית שרון" שאפה שרק 45% מהאוכלוסיה העירונית יישבו בערים הגדולות ו-55% ייושבו בערים החדשות, הבינוניות והקטנות).

מבחינה מבנית, "תוכנית שרון" שרטטה מדרג הירארכי המורכב מיחידה כפרית, מרכז כפרי, מרכז עירוני-כפרי, עיר בינונית, עיר גדולה. יש להדגיש שבניגוד לרוב תנועות הרפורמה המודרניות, שמבחינה תפיסתית התקדמו מהעיר אל הפרבר ואל הכפר - המחשבה המרחבית הציונית תמיד נעה מהכפר אל העיר, תמיד ראתה בכפר את הלבנה הבסיסית של בניין הארץ.

פיזור אוכלוסין מבוקר או דה-צנטרליזציה ריכוזית - ברוח האתוס החלוצי של גאולת הקרקע ועל פי התפיסה האסטרטגית של שימוש ביישובים אזרחיים כעמדות צבאיות בכוח או בפועל (תפיסה שפותחה כמובן לפני קום המדינה, אך היא תקפה למעשה עד היום) - היו מטרה מקדשת שאין עליה עוררין, והיא שהכתיבה את כל מהלכי התוכנית הארצית, גם אם עמדה לעתים בסתירה לשיקול הדעת המקצועי, גם אם לא

עמדה כלל במבחן ההיגיון הכלכלי, גם אם סתרה את הרטוריקה המתלהמת של "כור ההיתוך" ויצרה בפועל סגרגציה חברתית חריפה.

העלייה ההמונית היתה גם הבעיה וגם הפתרון. הבעיה: מכיוון שנטיות לבם של העולים באשר לבחירת מקום מגוריהם היו ידועות מראש. תחקירים יסודיים שערכו צוותי התכנון על דפוסי התמקמות של חברות מהגרים במדינות "העולם החדש" הצביעו על כך שגם בישראל, בלא התערבות נחרצת מלמעלה, יבחר הדור הראשון של המהגרים להצטופף בערי החוף ויחריף עוד יותר את ה"אנומאליה" המנדטורית. הפתרון: מכיוון שלולא העולים החדשים, בלא הגוף הסטטיסטי הזה, לא היתה נקרית ההזדמנות ההיסטורית להמציא-מחדש את המרחב הישראלי. אמנם הושקע מאמץ תעמולתי ניכר בניסיון להניע את התושבים הוותיקים אל עבר הפריפריה, אולם גם למנהיגים וגם למתכננים היה ברור ש"תוכנית שרון" אינה ניתנת לאכלוס באופן וולונטארי. אליעזר ברוצקוס, מבכירי הוגיה של התוכנית, מתאר בדיעבד את הישגיה ביחס למודל הרלוואנטי - מפעל בנייתן של ערי הפועלים החדשות בברית-המועצות הסטליניסטית:

לאמיתו של דבר, תוצאות אלו הושגו גם אצלנו נגד רצונם החופשי של נושאי האכלוס, דהיינו העולים בשיטת "מן האוניה אל אזורי הפיתוח". אין לשכוח את העובדה הבסיסית שיצירת ערים חדשות ואכלוס האזורים המרוחקים הושגו בראש וראשונה על-ידי הכוונת העולים, ובמידה זעומה על-ידי משיכת ה"ותיקים".⁷

הפרויקט הסובייטי, יעיל ככל שהיה בבניית מאות ערי-קצה חדשות ואכלוסן בכפייה, לא היה המודל היחידי שעמד לנגד עיני מתכנני הפרויקט הישראלי. 8 פרויקט השיקום והשיכון האירופי שלאחר מלחמת העולם השנייה, במיוחד בניית ערי-הלוויין החדשות סביב לונדון על-ידי ממשלת הלייבור הבריטית, נלמד ביסודיות על-ידי שרון וצוותו (המתכנן סר פטריק אברקרומבי [Abercrombie], "אבי הערים החדשות" בבריטניה, אף הוזמן ליעץ בארץ והופגש עם בן-גוריון). במעבדה הישראלית - זה סוד קסמה הפועלי - נולד זיווג מחושב של עיר-גנים פרברית במדינת רווחה מערבית ושל עיר תעשייתית פריפריאלית במרחבי האימפריה הסובייטית. בזיווג הזה טמונים שני הפרדוקסים המכוננים של "תוכנית שרון": המצאת מכניזם ריכוזי ו"מדעי" להתפרשות "אורגאנית", "רגיונליסטית", כמו-היסטורית - ויצירת אורבניזציה אנטי-אורבאנית (כמה שיותר ערים, כמה שפחות עירוניות).

האמצעי שהציעה התוכנית להשגת ערכים אלה היה חלוקתה-מחדש של הארץ כולה ל-24 נפות או חבלים, שבכל אחד מהם מספר תושבים זהה. החבלים נקבעו על פי איפיונים גיאוגרפיים ותוכננו כמערך ישובים

חקלאיים, המקובצים סביב מרכזים כפריים ומשורתיים על-ידי עיר מחוז. גודל, מידה או כמות (של אוכלוסיה, של תעסוקה, של שטח) נתפסו כקריטריונים רציונליים, מקצועיים גרידא, להשגת היחסים הרצויים בין המרכז והפריפריה, בין העיר והכפר, בין התעשייה והחקלאות. למעלה מ-400 ישובים חקלאיים נבנו בעשור הראשון למדינה על פי הנחיות התוכנית, אולם פאר יצירתה היתה עיר המחוז, היא עיר הפיתוח, שגודלה האופטימאלי היה נושא לוויכוחים ממושכים בין המתכננים והוכרע לטובת המצדדים במודל של העיירה

האינטימית (מודל גלותי-פולקלורי המוטבע עדיין, mutatis mutandis, בזיכרון?), המונה 20 אלף עד 50 אלף תושבים ופטורה לכאורה מהניכור ומתופעות הלוואי השליליות שמייצר הכרך.

השניות של רגיונליזם ריכוזי או של "עולם ישן" חלוצי, המכוננת את "תוכנית שרון", טבועה לא רק בתפזורת הערים והישובים על פני המפה, אלא גם בניסיון לבנות את הערים עצמן על סמך הכלאה מושגית בין תפיסות תכנון מכניסטיות, המבקשות לייעל את העיר המסורתית ולהכשירה למגורים המוניים ולתנועה מוטורית מהירה - לבין תפיסות פיטורסקיות, "לא פורמאליות", השואפות למתן את העיר באמצעות פירוקה לקהילות קטנות ואוטונומיות, עטופות בסביבה פסטוראלית ומוגנות מחיי הרחוב ומהמגזרים היצרניים של העיר. המתכננים האמינו, שמתוך לימוד ביקורתי של ההיסטוריה האורבאנית הצליחו לפתח שיטה חדשנית לתכנון ערים אידיאליות, כפי שאפשר להבין מדבריו הבוטחים של אריה שרון:

מבנה הערים החדשות נקבע על-ידי חלוקתן ליחידות-שכנות. שיטה זו נבדלת משיטות בניין-ערים שמרניות, הנהוגות עדיין בערים הישנות באירופה וגם בארץ. ערים אלה בנויות ברציפות מונוטונית של בתים, רחובות ושכונות דיור, המתמשכות ללא קץ ועושות את חיי תושביהן לזרא [הכותב מסביר כאן את היתרונות האדריכליים של אופקים, קריית-שמונה או אשדוד על פני פריז, ברלין או וינה; צ.א.].¹⁰

"יחידות-השכנות" (או ה"ביצים", בעגת המתכננים) הן העיקרון המבני המארגן את הערים החדשות. יחידת-שכנות היא מודול אוטונומי, האמור להכיל מגוון מצומצם של טיפוסים-דירות ולקיים את עצמו מבחינת שירותי המסחר, החינוך והפנאי. העיר היא אשכול של יחידות-שכנות, המאוגד סביב מרכז אזרחי המכיל את מוסדות השלטון המוניציפאלי. העיר המתפתחת מוסיפה יחידות מודולאריות לאשכול, וכך שומרת על אופיה השכונתי. גודלה של כל יחידה נקבע ביחס לקיבולת המשוערת של בית הספר וגני הילדים, למידותיו המירביות של המרכז המסחרי ולאורכם הרצוי של השבילים בשכונה. המטרה היא למנוע תנועה מוטורית בתוך השכונה ולאפשר לתושבים גישה ברגל, בלא חציית כבישים, לכל השירותים היומיומיים החיוניים, במרחקי הליכה של עד 250 מ'. קווי המיתאר הציוויים (שאינם מבוססים על זוויות ישרות) של יחידות-השכנות, שפע המרחבים הפתוחים שלהן, מיקומם של מוסדות החינוך והפנאי בלב השכונה בסמוך לגנים הציבוריים, תכנונם של אזורי תעשייה מחוץ לערים, בסמוך לרשת התחבורה הארצית,

והפרדתם ב"חגורה ירוקה" - כל אלה מקרינים מחר חדש, בטוח ובריא יותר.

למעשה, העיר הישראלית החדשה תוכננה כקיבוץ גדול, על בסיס שוויוני והומוגני למדי, בלא הון פרטי ובלי פרצלציה ספקולטיבית, כדי למנוע ספסרות בקרקע והתפתחות לא מאוזנת הנוצרת בתנאים של יוזמה חופשית. אלא שבניגוד לקיבוץ או למעונות העובדים בערים הוותיקות, שתוכננו עבור ועל-ידי שותפים לתנועה של אוונגארד חברתי והתיישבותי, העיר

החדשה תוכננה מכוח החלטות בירוקרטיות ומקצועיות, עבור אוכלוסיה שאולצה לשמש שותפה פסיבית בהרחבת ההתנסות התנועתית החלוצית לכדי פרויקט ממלכתי.

מיד עם בנייתן בפועל של הערים הראשונות, התברר שהתכנון הנדיב וה"אקולוגי" כל כך - על פי מיטב עקרונות הפיזור, הביזור והאיזור (zoning) המתקדמים - אינו עובד. העיר התלושה והדלילה היוותה מעמסה לא פרופורציונאלית על התקציב הלאומי בשל התשתיות הרבות שהצריכה. יצירת מקורות תעסוקה יש מאין הצריכה יזמות והון ממלכתיים ופרטיים, שפיגרו אחר קצב הזרמת העולים לערים החדשות (בקריית-שמונה הוקם המפעל הראשון עשור אחרי שהוקמה; בשלומי עסקו בעשור הראשון 85% מהמפרנסים בעבודות ציבוריות יזומות). האוכלוסיה העירונית הוותיקה נותרה בערים הוותיקות. הישוב החקלאי הוותיק, שכבר היה מאורגן ברשתות שיווק ארציות משלו ("תנובה", "המשביר"), לא השתמש בשירותיהן של "ערי המחוז" ובכך שיבש את החזון הרגיונליסטי של המתכננים (המקרה של קריית-גת יוצא-

דופן מכיוון שבמחוז שלה, חבל לכיש, היו בעיקר מושבי עולים ולא קיבוצים). המרחבים שנצבעו בירוק על הנייר לא התאימו לתנאים האקלימיים, למשאבי המים ולאפשרויות התחזוקה בארץ והפכו במציאות לשטחים צחיחים, שניתקו את איברי הגוף העירוני. הפרדתה של התנועה הממונעת מתנועת הולכי הרגל והתכנון המתחמי, המופנה תמיד כלפי פנים, של יחידות-השכנות, מנעו את התפתחותם של חיי רחוב. "הניכור, הניוון ואיכות החיים הירודה" של הכרך, שהוקעו על-ידי התעמולה הממלכתית, הוחלפו בנחשלות הומוגנית, רחוקה, חסרת סיכוי.

חזונם המלהיב של המתכננים התחלף בביקורת מקצועית נוקבת. בדיון רטרוספקטיבי על תכנון הערים החדשות, אמר האדריכל יצחק ישר:

היה עולם תעשייתי, היו ערים עצומות. שם הלכו וחיפשו את הפיזור. מרכזה של לונדון, שאי-אפשר להכנס אליו, שאי-אפשר לצאת ממנו, שהתחבורה והרעש עצומים, שאין שמש וירק - שם נולד הרעיון. אותו רעיון - לא רק במובן האיכותי שלו אלא במובן הכמותי שלו, במובן הצורתי שלו - הועבר לבאר-שבע. ובאר-שבע, שבה אתה מחפש תנועה, מחפש התגודדות חברתית - שם, בתוך המדבר, פתרת את הבעיה של לונדון. [...]. אבל ברור שמה שטוב לעשות כשיש לך חמישה או שמונה או עשרה מיליון אנשים - הוא איום כשיש לך עשרת אלפים

במדבר. 11

הערים החדשות - הכלאה מלומדת של תיאוריות אורבאניות מיובאות ואידיאולוגיות פיזיוקרטיות מקומיות - נותרו ברובן כפי שתוכננו: בלא עבר, בלא הבדל, בלא הקשר; עיירות זרוקות הנאבקות עדיין על שימור מעמדן כ"אזורי פיתוח א'". כשם שמילאו את תפקידן ההיסטורי בהגשמת ה"היפוך" הלוגיסטי של שנות ה-50, כך גם הפעילו את ה"מהפך" הפוליטי של שנות ה-70 ואת "המהפכה התרבותית" של שנות ה-90. בכל גלגול העמיק מעמדן כספר, גדל מרחקן מ"לב הארץ".

ומה יהיה על הערים החדשות-ישנות האלה במאה ה-21, אלה
שניבנו לפני 67 בתחומי הקו ואלה שניבנו אחרי, מחוץ לקו?
האם יהפכו לאיים מנותקים במרחב, לקהילות מגודרות
מאוימות ומאיימות, או אולי יתפתחו על פי חזונם של הרצל
ודוד אבידן ויהיו לשכונות ולפרברים של עיר-המדינה
הלבנטינית.